

HUKUK TARİHİ

3.ÜNİTE

Eski Türk Hukuku

İSLÂMİYET ÖNCESİ TÜRK HUKUK TARİHİ KAYNAKLARI

Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi: “Devlet kurmak, âmme müesseseleri yaratmak demek olduğuna göre, büyük Türk imparatorluklarının kuvvetli teşkilât, yani sağlam hukukî müesseseler vücuda getirmiş olması pek tabiidir” Hukuk kuralları din ve ahlâk kuralları ile karışık olarak örf, adet ve teamüller halindedir. Günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş, elimizde bulunan en eski hukuk belgeleri ve sözleşmeler Uygurlara aittir. İslâmiyet'ten önce

kurulan Türk devletlerinin hukuk yapıları ile ilgili bilgi edinebileceğimiz kaynaklar da çok sınırlıdır. Bu kaynakların başında Çin kaynakları gelir. Diğer bir önemli kaynak türü epigraşk ve arkeolojik kaynaklardır. Orhun Yazıtları, bize çeşitli bilgiler vermektedir. Bu yazıtlar bugünkü Moğolistan'da, Baykal Gölü'nün güneyinde, Orhun nehri vadisindedir. VIII. yüzyılın ilk yarısında Göktürk hakanı Bilge Kağan, kardeşi Kül Tegin ve vezir Tonyukuk adına dikilmiştir. Bu noktada yazıtlarda dikkat çeken en önemli husus, kağanın her işini halk için yapıyor olmasıdır.

Uygurlar döneminden itibaren epigraşk ve arkeolojik kaynaklar da zenginleşmiştir. Özellikle Doğu Türkistan'da yerli halktan toplanan kâğıt ve deri üzerine yazılmış belgeler de hukukî bakımdan büyük değer taşımaktadır. Sınırlı, ulusal ve coğraf alanlarda yaşayan insanların kültür, örf ve adetlerini tasvir eder nitelikte yazılan etnograşk yapıtlardan, Türkler hakkında yazılmış olanlar da bize kaynaklık etmektedir. retrospekt bir metotla (geriye doğru bakma) Kırgız-Kazakların Müslüman olmalarına rağmen evlatlık kurumuna yer vermiş olmaları, bu topluluğun eskiden beri evlat edinmeyi bildiklerini bize göstermektedir. Türklerin eski kültür ve uygarlıklarını, bu arada hukuklarını öğrenmek için başvurulan kaynaklardan biri de Türk dilidir. İslâmiyet öncesi Türk devletlerinin hukuk tarihleri ile ilgili başvurulan bir diğer kaynak türü, tarihî ve edebî eserlerdir. Kutadgu Bilig, edebî ve felsefî bir eser olmasının yanı sıra Uygur toplumu, devlet teşkilatı ve kamu görevlileri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

HUN DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ

Orta Asya'da yaşamış devletlerin en eskisi Çinliler tarafından “Hi'ung-nu” adıyla adlandırılan Hunlardır. Hunlar, Çinliler tarafından MÖ XIII. yüzyıldan beri bilinmekteydi.

Kamu Hukuku

Çinliler tarafından verilen “şan-Yu”, “Tan-Hu” gibi unvanlardı. Türkler, ayrıca “Kağan”, “Yabgu”, “Kan” unvanlarını da kullanmaktaydılar. Yeryüzünün hükümdarı sayılan Türk kağanları, Tanrı tarafından kendilerine siyasi hâkimiyet (kut) verilen ve Türk milletini idare etmek için görevlendirilen kimselerdi. Çinliler Çin imparatoruna “Tien-tse”, yani “Gök'ün oğlu” unvanını vermişlerdi. Bütün Hun ülkesi sağ ve sol olmak üzere iki büyük kısma

ayrılmıştır. Rütbe açısından sol kolun başında bulunan hidiv (t'uch) daha yüksektir. Sağ ve sol kollar da kendi içlerinde altışar bölüme ayrılmıştır. Bunlardan her birini idare eden yönetici için birer divanhâne oluşturulmuştur Tanrı-Kut'tan yani, kağandan sonra en yüksek unvan Toki (Çince; Hien) unvanıdır. Sürekli olarak kağanın en üstün oğluna bu unvan verilirdi. Her divanhânedede üç görevli bulunurdu. Bunlardan biri şehrin hâkimidir; biri divan mallarına bakar; diğeri ise sır kâtibidir. Özellikle haşf zırhlı süvari birliklerine dayalı olarak oluşturulan orduda her on nefere bir baş tayin edilmiştir. Savaşta her elli bin askerin büyük komutanı vardır.

Çin kaynakları elde edilen bilgilere göre Hunlarda kan gütmek âdeti yoktur. Herhangi birisini öldüren bir kimse idam edilirdi. Küçük suçlar araba tekerleği altında ezilmekle, büyük suçlar ölümle cezalandırılırdı. Göçebe bir devlet yapısına sahip oldukları için hapishane kurulamamıştır. Yargılamanın da hızla yapıldığı ve suçlu bulunan kimselerin hemen cezalandırıldıkları

görülmüştür. Eski Türkler herhangi bir anlaşmazlık durumunda işi barışçı yollardan halletmeye taraftarlardı. Çünkü onlara göre, normal uluslararası ilişki şekli barıştır. Ayrıca elçilerin dokunulmazlığı ilkesini de benimsemişlerdir. Hunlara göre savaştan kaçmak ile ölmek eş değerdedir. Bu nedenle savaştan kaçmanın cezası da ölümdür.

Özel Hukuk

Hunlar gelişmiş bir ata-erkil aile yapısına sahiplerdi. Ata-erkil ailenin temeli de dışarıdan evlenmeye yani ekzogamiye dayanmaktaydı. Hunlarda özel hukuk açısından en dikkat çekici nokta levirat uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre, babaların ölümünden sonra oğulların üvey anneleri ile, büyük kardeşlerinin ölümünden sonra küçük kardeşlerin yengeleri ile, amcaların ölümünden sonra yeğenlerin yengeleri ile evlenmeleri hukukî bir görev olarak kabul edilmiştir. Levirat uygulamasından çıkarılan en önemli sonuç, Hunlar arasında çok kadınla evlenmenin (polygynie) hâkim olduğu görüşüdür. Nitekim resmi Çin tarihi kaynaklarından şici'ye göre; Mete, Tuman'ın Ulu Hatun'dan doğan oğludur.

Kumanın aileye katılması bir eş gibi değil, hatunun kız kardeşi tarzında olmuştur. Ayrıca bir hükümdarın oğlu kumadan doğmuşsa hükümdar da olamazdı. Çin kaynakları Hunlarda, kağanın hatununun aynı kağan gibi kutsallığa sahip olduğundan ve devlet yönetiminden sorumlu kişi olarak bilindiğinden de söz etmişlerdir. Hunlar savaşlarla mümkün olduğu kadar çok esir almaya gayret ederlerdi. Eski Çin kaynaklarında Türk boyları içindeki servet farklılaşması sık sık vurgulanmıştır. Hunlarda miras hukuku açısından dikkatimizi çeken en önemli nokta savaş sırasında, savaş meydanında ölen arkadaşının cesedini kurtaran kimseye, ölünün mallarının bırakılması uygulamasıdır.

GÖKTÜRK DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ

Orta Asya'daki Büyük Hun Devleti'nin yıkılışından sonra MS VI. yüzyılda kurulup VII. yüzyılın ortalarında ortadan kalkan, fakat yine aynı yüzyılın sonlarına doğru yeniden ortaya çıkan Türk devletine, Göktürk Devleti adı verilmiştir. "Türk" adı kaynaklarda ilk olarak Orhun Yazıtlarında geçmiştir. Orhun Yazıtlarını okuyan Wilhelm Thomsen kitabelerin en son tercümesinde, "Türk" sözünü "kudret, kuvvet" anlamında ele almıştır. "Türk" denilince sıradan bir kavim ya da bir grup

değil, “kağana itaat eden” bir zümre veya boylar birliği kastedilmiştir. Bu durum göz önüne alındığında, “Türk” sözünün “kudret ve kuvvet” ifade ettiği gibi “kanun ve nizamı” olan millet anlamına geldiği de ileri sürülebilir. Bu yazıtların dışında, Göktürk Devleti’nin hukukuna ait bilgi veren kaynaklar, Çin ve Bizans kaynaklarıdır. Doğu Göktürk Devleti hakkında Çin kaynaklarının verdiği bilgiler Liu Mao-tsai tarafından sistematik olarak bir araya getirilmiştir.

Kamu Hukuku Kağanların görevi, bozkır boylarını sürekli “itmek, yaratmak, yığmak”, yani örgütlemektir. Kağanların bu görevlerinin dışında yüksek rütbeli memurları atamak, halkını refaha götürmek, ülkesini büyütmek, ordularını sevk ve idare etmek gibi görevleri de vardır. Göktürk Devleti’nde de sağ ve sol kol ayrımı mevcuttur. Göktürk Devleti’nde de sağ ve sol kol ayrımı mevcuttur.

Göktürklerde altın kurt başlı sancak daima doğu kolunun hükümdarında bulunmuştur. Göktürk Devleti’nde, idari işlerde çeşitli adlar ile anılan beyler mevcuttur. Bu beyler arasında en yüksek mevkide bulunanlar “şadapıt”lardır. şadapıtlar, çoğunlukla hükümdar ailesinin akrabalarındandır. “Tarkan” (veya Tarhan) beyler ise çalışkanlıkları ve başarıları ile yükselmiş ve halk içinden çıkmış büyük devlet memurlarıdır. Buyrukların görevde kaldıkları sürece bey sayılan yüksek devlet memurları (vezir gibi) oldukları sanılmaktadır.

“Yabgu”, devlette kağandan sonra gelen en önemli kişi yani kağanın yardımcısı ve naibidir. Ama veliaht değildir. Herhangi bir görevde bağlı olmayan veliahta “Teğın” denilmiştir. “şad” unvanı ise emri altında belirli sayıda tebaası bulunan ve kağanla aynı soydan gelen prenslere verilen isimdir. Orhun yazıtlarında bir yerde geçen “Tudun” kavramı yabgulara tabi olan “Boy Beyi” anlamında kullanılmıştır. “Böri” Çin tarihlerinin verdiği bilgiye göre kağanın muhafızlarına verilen bir unvan olup, aslında “kurt” demektir. “Alpagu”nun kabile başkanlarına verilen bir unvan olduğu da ortaya çıkarılmıştır. “Apa-tarhan”ın başkomutan olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Göktürklerde, yeni uyruklığa alınan topraklara atanan valilere “El-tebir” adı verildiği de bilinmektedir. Göktürklerde, devleti oluşturan üç ögenin varlığı bilinmektedir.

Bunlardan birincisi, hükümlanlık hakkıdır.

İkinci öge, “devlet” ve “ülke” anlamına gelen “il” veya “El” dir. il, kağanın şahsi malı gibi isteğine göre tasarruf edilebilen toprak parçası değil, bizzat devlet reisinin korumakla görevli olduğu bir “ata yadigarı”dır. Üçüncü öge ise “Bodun” adı verilen halktır. Eski Türk topluluklarında halkın ferdî hukuk ile donatılmış ve iktisaden esir olmayan bir hayat düzeninde bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski Türklerin “Köni” adını verdiği adliye teşkilâtı Göktürklerde önemli gelişme göstermiştir. Bu teşkilât, hükümdarın başkanlığındaki yüksek devlet mahkemesi “Yargı” ile kağan adına töreyi (hukuku) uygulamakla görevli “Yargan”lar ve bunların yanlarındaki kişilerden oluşmuştur. Eski Türklerde “Töre” adı verilen hukukun üç kaynağı vardır. Bunlardan birincisi, halktır. ikincisi, kurultayın yani beylerin kararlarıdır. Üçüncüsü ise kağandır.

Suçlar iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, büyük suçlardır ve cezası idamdır. Çin kaynaklarına göre, Göktürklerde isyan, adam öldürmek, evli kadına tecavüz etmek, bağlı atı

çalmak, ikinci defa hırsızlık yapmak büyük suçlardan sayılır ve idam ile cezalandırılırdı. Cezayı vermek ve infaz etmek hakkı devlete aitti. ikinci tip suçlar, haşf suçlardır ve cezası genellikle mali tazminattır. Örneğin, dövme ve yaralama suçlarının cezası yalnız hayvanla ödenen tazminattan ibarettir. Hırsızlıkta ise, suçlu çaldığı eşyanın sayı ve değerinde on katını ödemek zorundadır. Bir kimsenin gözünü kör eden, kızını ve karısının mallarını o adama vermekle yükümlüydü. Bu noktada cezanın kişiselleştirilmemiş olduğu dikkat çekmektedir.

Özel Hukuk

Göktürklerde, “Oğuş” adı ile anılan aile, toplumun çekirdeğini oluşturmaktaydı. Yazıtlardan kağanların “hatun” adı verilen eşleriyle birlikte tahta çıktıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca kağan öldüğü zaman çocukların velâyet hakkı da annelerine geçerdi. 725 yılında Çin’den gelen elçiyi karşılayan heyet arasında Bilge Kağan’ın karısı Po-fu Hatun’un yer alması buna güzel bir örnektir. Göktürklerde evlenme genellikle ekzogamik temellere dayanmamıştır. Çok kadınla evlilik söz konusudur. ilk kadın evin baş kadını olmuştur. Orhun Yazıtlarında 14 yerde “kul” deyimini geçmektedir. Fakat bu deyimle gerçek anlamı ile “mülk”ten ve “hak”tan mahrum insanlar zümresi ve kurumlaşmış kölelik sistemi içerisinde yer alan kimselerden ziyade, çeşitli nedenlerle siyasi haklarını kaybeden ve bazı medenî haklar yönünden yasaklara uğrayan kimseler kastedilmektedir.

sunî bir akrabalık ilişkisi de yer alır. Bu, kan akrabası olmak isteyen iki erkeğin kanlarını bir çanak içine akıtarak kızıyla karıştırdıktan sonra yarı yarıya içmeleri ile meydana getirilirdi. Kağanlar, toprağı diledikleri “boy”lara bölüştürüp, bu boyları istedikleri şekilde yerleşti- rebilmişlerdir. Kağanın bu durum dışında, topraklar üzerinde mülkiyet hakkı yoktur. Ayrıca ulus, her ne kadar göçebe ise de her Türk’ün bir parça toprağına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

UYGURLAR VE HUKUK SİSTEMLERİ

Uygurlar, Göktürk Devleti kurulduktan sonra da onun tebaası olmuşlardır. Zaman içerisinde güçleri hızla artmış, iç mücadelelerden yararlanarak Dokuz Oğuz kabilesinden başka Karluk ve Basmlil kavimlerini de içine alan kuvvetli bir Uygur konfederasyonu meydana getirmişlerdir. Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlardan kalma manzum bir eser olan Kutadgu Bilig, Orhun Yazıtları ve Turfan metinleri ortaya çıkıncaya kadar, Türk dilinde yazılmış belgelerin en eskisi ve en önemlisi sayılmıştır. “Siyasetnâme” veya “saadet verici bilgi” anlamlarında tercüme edilen bu eser, Balasaganlı Yusuf isminde bir şair tarafından, Kaşgar’da ilk Türk islâm devletini kuran Satuk Buğra Karahan adına, 1069 yılında yazılmıştır.

Kamu Hukuku

743 yılında Göktürk Devleti’ni yıkan Basmlil, Uygur ve Karluk gibi Türk boyları, Basmlil Türklerinin başkanlığında yeni bir kağanlık kurmuşlardır. Basmlil Kağanı, ortada, Beş-Balık bölgesinde oturmuş; doğuda, Orhun ırmağı kıyılarında oturan Uygurların başkanı da “sol- yabgu” unvanını almıştır. Batıda, Altay dağlarının güney doğusunda yaşayan Karluklar ise “sağ- yabgu”luğu meydana getirmişlerdir. Her iki yabgu da Basmlil kağanına bağlı durumday- dılar. Bu devlette, sağ ile sol kollar eşit ve aynı haklara sahiptiler. Bu nedenle bütün işler hükümet merkezi

olan Karabalasagun'da görüşülmüştür. Uygurlarda “Tutuk” adı ile anılan boy reisleri mevcuttu. Bu kişiler her türlü siyasi görevlerinin yanında devlet hazinesi için vergi toplamakla da görevliydi. saltanatın babadan oğula geçme âdetinin çok güçlü olduğunu göstermektedir. 795 yılından sonra, ikinci Uygur Devleti döneminde, bu kural bozulmuş, amca çocukları, küçük kardeşler ve yeğenler de tahtta söz sahibi olmaya başlamışlardır.

X. yüzyıl Uygurlarında devlet örgütünün başında çeşitli unvanlarla anılan büyük memurların buldukları anlaşılmaktadır. Bu memurlar:

1) Uluğ Hacib (Büyük Vezir), 2) Sübaşçı (Başkomutan),

3) Kapık Başlar Er (Saray Bakanı) 4) Bitikçi (Kağanın Başkatibi, Dışişleri ve Adalet Bak.)

5) Ağıcı (Hazineci), 6) Yalvaçlar (Elçiler)' dir. Bir de “Tapukçu” adı verilen ikinci sınıf memurların varlığı dikkat çekmektedir.

Yusuf Has Hâcib'in yaşadığı XI. yüzyılda Uygurlar başlıca iki ana sosyal sınıfa ayrılmıştı. Bunlar aydınlar ve asıl halk sınıfıydı. Aydınlar sınıfı kendi aralarında beş grupta incelenebilir:

1) Aleviler (Hazreti Muhammed'in soyundan gelenler), 2) Bilginler (din bilginleri de dâhil olmak üzere bilginlerin tamamı), 3) Otacılar (tıp bilginleri ve eczacılar), 4) Yıldızcılar (müneccimler, astrologlar), 5) şairler (manzum sözler söyleyenler).

Asıl halk ise geçimlerini sağladıkları alanlara göre altı sınıfa ayrılmıştı: 1) Tarıgçılar (tarımla uğraşanlar), 2) Satıgçılar (tüccarlar), 3) İğdişçiler (çobanlar), 4) Uzlar (küçük sanatlar ile uğraşanlar), 5) Karabudun (belli bir işi olmayan şehir halkı), 6) Çigaylar (yoksul kimseler). Uygur halkı arasında görülen bu sınışandırmalar hukuki açıdan bir bölünmüşlük göstergesi değildir. Çünkü devlet içinde, bazı ayrıcalıkları olan beyler ve çeşitli haklardan tamamiyle kısıtlanmış kullar bir yana bırakılırsa, halkın hukuki bakımdan birbirine eşit olduğu anlaşılmaktadır.

Özel Hukuk

Belgeler her zaman hukuki işlemin yapılmış olduğu tarihle başlamıştır. Uygur hukuk belgelerinden, onların hem gerçek hem de hükmi şahısları bildikleri görülmüştür. Gerçek şahıslar arasında bir sınışama söz konusudur. Bu sınışamada birinci sırayı alan beyler, kendi içlerinde iki ayrı imtiyazlı zümreye ayrılmışlardı. Bunlardan birincisi olan Tarhanlar, kendilerine hayat kaydıyla vergi muaşyeti tanınan kimselerdi. Ayrıca istedikleri zaman, izin almaksızın kağanın huzuruna çıkabilme, ağır suçlar dışında işledikleri suçların dokuz kez affedilmesi, genel tören ve ziyafetlerde yüksek mevkilerde yer almaları gibi ayrıcalıkları da

vardı. Birinci zümrenin ikinci grubu ruhanilerdi. Bunlar da hayat kaydıyla vergiden muaf sayılan dinî görevlilerdi. Gerçek şahısların ikinci sınıfı ehliyet hakkını tam olarak kullanan hürlerdir. Üçüncü sınıf ise, ehliyeti kısıtlı bulunan kölelerdir.

“Kul” kelimesi “erkek köleler” için, “küng” kelimesi ise “kadın köleler”i belirtmek için kullanılmıştır. Uygur vakşyeleri, Buda dinindeki Türklere ait olup Uygur harşeriyle yazılmıştır. Uygur Türklerine ait, vakıf ile ilgili belgeleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1. Manastır inşası nedeniyle düzenlenen belgeler,
2. Manastıra vakfedilen arazi ve bağların tahsislerine ilişkin belgeler,
3. Manastır veya manastıra ait bina ve arazi tahsislerine devlet reislerince onay verilmesi ve vergilerden muaf tutulmaları için verilen fermanlar.

Uygurların, eski şiirleri, anneyi “tuğluk” ve “kutluluk” isimlendirmeleriyle onurlandırmıştır. Çin kaynaklarından elde edilen bilgilerde göre, Kuzey Uygurlarda aile, resmî ve hukuki bir evlenme akdine dayanmıştır. Evliliği “kavuşma” olarak niteleyen Uygurlar, evliliğin aşk ve his yönünü belirtmişlerdir. Güveyi tarafından, kız için, kızın babasına ve velisine söz kesme anında verilen, “kalın” adı ile anılan belli bir miktar mal söz konusudur. “Kalın” dört bölümden meydana gelmiştir:

1. Kara mal: Kızın çeyizini hazırlamak üzere babaya verilmiştir.
2. Tüy mal: Düğün masraşarına katkıda bulunmak üzere yine kızın babasına verilmiştir.
3. Yelü: Erkeğin nişanlısını ilk ziyaretinde verdiği hediyedir.
4. Süt hakkı: Kızın annesine damat tarafından verilen hediyedir. “Kalın” bedeli birkaç baş hayvandan ibaret olabildiği gibi, yüzlerce at ve binlerce koyun da olabilmıştır. Uygurlar, evlâtlık kurumunu kabul etmişlerdir. Evlât edinme bir akit şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Uygurlarda iki çeşit varislik (mirasçılık) söz konusudur. Bunlardan biri kanuni varislik, diğeri vasiyetnâme sonucunda varisliktir. Ölen erkeğin eşine mirastan düşen miktar 1/4’ dür. Baba evinin tek mirasçısı küçük oğuldur. Uygurlar, başta karz (ödünç), satım, kira ve hizmet sözleşmesi olmak üzere bütün akit çeşitlerini uygulamışlardır. Uygurların hukuki belgeleri arasında dikkat çeken bir diğér tür de kira akdidir. Kira akitleri; tarla kiralama ve hayvan kiralama belgeleri olmak üzere iki şekildedir. Uygur hukukunda, satım akdinin en çok görüleni, gayrimenkul satış akdi olmuştur. Uygurlarda arazi genellikle ortak olarak kullanılmıştır. Satış belgelerinde ödemeler, belgenin yazıldığı gün yapılmıştır. Satın alınan haklarını korumak amacıyla, satın alınan bir mala, satıcının akrabaları tarafından yapılacak itirazların önlenmesini öngören kayıtlar düşülmüştür. Yani satışı yapılan malın bütün sorumluluğu satıcı tarafından yüklenilmiştir. Gayrimenkuller rehin akdine konu olabildiği gibi, bazı şartlarda insanlar da rehine konu teşkil edilebilmişlerdir.